

Diktatuurist ja iseolemisest

Postimees, 15.10.2012

Tõnu Lehtsaar, Religiooni- ja suhtlemispsühholoog
Inimene on sotsiaalne olend. See tähendab, et me kuulume teiste sekka ja saame hakkama ainult tänu teistele ja koos teistega. Koosolemise juurde kuuluvad erinevused ja eriarvamused.

Tähelepanu väärivad inimesed, kes eristuvad üldisest voolust, kes ei nõustu peavooluga, kes jäävad oma arvamusel juurde või isegi hakkavad vastu.

Demokraatlikus ühiskonnas, kus valitseb sõna- ja südametunnistuse vabadus, on sellised nähtused suhteliselt harvad. Hea tava näeb ette, et igapäev on õigus öelda ja elada oma veendumuste kohaselt. Asi läheb huvitavaks siis, kui õhustik liigub diktatuuri poole, kui on üks õige mõtlemise, ütlemise ja tegemise viis. Siis kerkivad mittenõustujad esile.

Väidan, et õhtumaa tervikuna ja meie seal hulgas liigume relativismi diktatuuri poole. Selles väites on sisemine vastuolu. Kui kõik on suhteline, siis peaks olema ka eriarvamused sallitud. Relativismi diktatuur selles seisnebki, et sallivus, vääramatute väärtuste puudumine ja ajavaimuga leppimine on kohustuslikud.

Paljud režiimid on tegelenud ja tegelevad programmiselt teisitimõtlejate maassetampimisega, intelligenti tasalülitamisega, ainumõtlejate juurutamisega. Ilmalaanes ringi vaadates näeme, et inimesi, kes pole nõus peavoolu seisukohtadega, jälitatakse, sõimatakse, ähvardatakse, heidetakse välja erialaorganisatsioonidest, neil keelatakse töötada avalikes ametites, nende vaimne tervis seatakse kahtluse alla. Seda kõike vabadust, sallivust ja helget homset lubava retoorika saatel. Ülev retoorika ja karm tegelikkus käivad ikka diktatuuride puhul käsikäes.

Relativism on olemuslikult vastuolus usulise ja teadusliku maailmapildiga. Üks lähtub ilmutusest kui tõest ja teine lähtub ausast teadmisesest tegelikkuse kohta. Nii juhtubki, et usku mõnitatakse ja poliitiliselt ebakorrektsed uurimistulemusteni jõudnud teadlase suhtes rakendatakse sanktsioone.

Surve all hakkavad inimesed uskuma valet, ilmuvad poliitiliselt korrektsed kontseptsioonid ja uurimistulemused.

Mida peaksid peale vaikimise tegema inimesed, kelle südametunnistus ei lase olla nõus selle aja juhtlausetega? Kes pole nõus väitega, et moraal on ainult kokkulepe, vaid usuvad loomuomase vääramatu kõlbluse olemasolu. Kes leiavad, et loomupärane on vaid mehe ja naise ühendus, seepärast on

homoseksuaalne käitumine loomuvastane ja ebamoraalne.

Kes arvavad, et igal lapsel on õigus emale ja isale ja seepärast ei tohi anda samasoolistele lapsendamisõigust. Kes on veendunud, et multikulti on tõepoolest kaputt ja Euroopa säilimiseks selle sõna euroopalikus tähenduses on rahvusriiklus. Kes nimetavad piirideta vabadust lihtsalt lodevuseks. Kes ei vaimustu õhtumaa progressist, vaid on mures selle allakäigu pärast.

Üks psühhoterapia klassik, Irvin Yalom on öelnud, et teisitimõttelejal on kolm võimalust. Hakata vastu, alistuda või mängida kaasa. Vastuhakk on emotsionaalselt ja materiaalselt kallis. Sellega kaasnevad sageli sanktsioonid. Dissidendid, nagu näiteks Solženitsõn, võiks olla siin näiteks.

Alistumine tähendab survele allumist ja pealesurutava maailmavaate omaksvõtmist. Inimese jaoks tähendab see otsekui ümbersündi, sisemist vabanemist surve alt. Samas saavad «pöördunute» allasurutud häbitunde tõttu oma eelmise maailmavaate pooldajate kõige innukamad tagakiusajad. Endiste hooberõõru oma õpetajate ja eilsete aatekaaslaste pihta on hästi sihitud.

Kaasamängimist on nimetatud ka väliseks konformsuseks. See tähendab, et inimesed kohanevad oma käitumises, kuid säilitavad oma sügavamad veendumused. Nõukogude ajal kasutati selle nähtuse kohta redise metafoori – väljast punane, seest valge. Selline elu ei saa kaua kesta.

Psühholoogiliselt ei kujunda siin mitte hoiakud käitumist, vaid käitumine hakkab endale õigustust otsima. Survele on lihtsam vastu pidada, kui on olemas mingi toetusgrupp. See grupp võib olla nii füüsiline kui ka vaimne. Näiteks teaduslik teadmine, usuline veendumus, kultuuritraditsioon, kunstivool või filosoofiline maailmavaade.

Siia võiks lisada ka neljanda võimaluse – mõtestatud teisitiolemine. Hiljuti külastas Eestit üks Venemaa opositsioonitegelasi Viktor Šenderovitš. Temalt küsiti, kas ta armastab oma kodumaad.

Vastus oli väga diferentseeritud. Šenderovitši vastust võis mõista nõnda, et ta vihkab Venemaad hetkepoliitilises tähenduses, aga armastab kultuuriloolises tähenduses. Kui minult küsitaks, kas ma armastan Eesti Vabariiki, pean tunnistama, et on arenguid, mida ma põlgan südamepõhjani, ja ikkagi on Eestimaa mu südames ainukesena nii sügaval.

Sõltumatult diktatuuri ideoloogiast on selle psühholoogilised toimemehhanismid suhteliselt sarnased. Teisitimõttelejate ja peavoolu mõtteviisi seost

on psühholoogias kirjeldatud sotsiaalse surve ja konformismi mõistete abil. Ilukirjanduses on kaasajooksmist haaravalt kirjeldanud näiteks Alberto Moravia oma raamatus «Konformist».

Olen jälginud oskuslikke inimesi, kes Nõukogude ajal olid soojadel (parteistel) kohtadel, vabaduse alguses püüdsid nad kalu sogases vees, nüüd kuulutavad nad liberaalseid väärtusi ja eluviisi.

Europugemisel on erinevaid vorme. Järgmises ühiskonnas võiksid nendest saada näiteks hieroglüüfimaalijad või koraaniõpetajad. Ikka vastavalt sellele, kuhu poole maailm pöörab.

Sellele, miks inimesed käituvad konformselt, ei taha, ei julge või ei suuda massist erineda, on psühholoogias esitatud erinevaid seletusi. On leitud, et meile on loomuomane soov meeldida teistele. Koos sellega käib hirm eemaletõugatus ees, sest me oleme sotsiaalsed olendid.

Me tahame, et meil oleks õigus, ja teiste kinnitav arvamus aitab seda veendumust hoida. Uuringud näitavad ka, et konformsus on isiksuseomadus. On neid, kes teevad alati seda, mida teised teevad, ja on neid, kes jäävad alati enesele kindlaks.

Miks mõned inimesed ikkagi panevad vastu sotsiaalsele survele? Psühholoogiliselt on siin olulised kaks motiivi. Esiteks soov säilitada oma individuaalsus, jääda oma veendumuste juurde, mitte alandada iseennast, mitte lahustuda. Teiseks meie loomulik vastuseis kontrollile ja survele.

Ajuloputuse uurijad ütlevad, et kui kaob režiimi surve, taastub eluterve mõtlemine suhteliselt kiiresti. Tõsi, armid jäävad ja nendest paranemine võib võtta mitu inimpõlve.

Psühholoogilised uuringud näitavad, et ebakindlus suurendab konformset käitumist. Need, kes on enesekindlad, kellel on väljakujunenud maailmavaade ja väärtussüsteem, on suhteliselt sõltumatumad oma käitumises ja hinnangutes. Sama seaduspärasus toimib ka erinevates kultuurides. Väidetavalt käitutakse kollektivistlikes kultuurides konformistlikumalt kui individualistlikes. Relativismi puhul on ebakindlus ja seepärast ka konformsus n-ö sisse kirjutatud.

Peavoolu ja opositsiooni arvuline vahekord on omaette teema. Üks sotsiaalseid illusioone on, et me kaldume esilekerkivat ja nähtavat pidama üldiseks. Kui meedia võimendab arvulise vähemuse seisukohti ja neil on raha enda presenteerimiseks, tekib illusioon vähemuse kõikvõimsusest ja kõikjalolemisest. Arvuline enamus satub n-ö illusoorse opositsiooni, kuna nende häält pole kuulda, nad on killustunud või

lihtsalt ei tee oma häält kuuldavaks.

Oluline koht surveideoloogiates on kuulutada teisitimõtlemine ebanormaalseks või isegi haiguseks. Meie avalikku ruumi reostas hiljuti kampaania «Kumm on seks». Üks küsimusi, mida 18 protsendi kummikandjate esindaja reklaamklipis õhtes ülejäänud 82 protsendilt küsib, on, et «mis sul viga on». Mul on piinlik kõigi endast lugupidavate Eesti naiste ees.

Iga diktatuuri ajal on inimesel võimalus säilitada sisemine vabadus. Koonduslaagri läbi teinud logoteraapia rajaja Viktor Frankl arutles nende teemade üle ja leidis, et inimeseks olemise juurde kuulub võime otsustada. Alati on olemas valik. Jutt, et meil pole valikut, on vale.

Laagris oli alati neid, kes jagasid oma viimase leiva, kes säilitasid eneseväärikuse kuni lõpuni. Need, kes püüavad kangesti teistele meeldida, ei meeldi varsti iseendale. Endaks jäämine on tugevate privileeg. See kehtib minu arvates nii üksikisiku, grupi kui ka ühe rahva kohta.